

Демографски преглед

Београд

Година I

Број 1/2000

Уз први број „Демографског прегледа“

Поштовани читаоци,

Пред вама је први број „Демографског прегледа“. Настао је на основу закључка Савета за становништво, породицу и децу Владе Републике Србије и Одлуке Министарства за бригу о породици.

Потреба за оваквим билтеном осећа се већ дуго. Међутим, изложеност наше Републике, у овој деценији, дејству веома нејовољних и тешких прилика, као што су: распад бивше Југославије, рат у окружењу, избељштво, санкције Савета безбедности Уједињених нација, транзиција, дубока економска криза, поремећај социјалне структуре, а изнад свега оружана агресија НАТО пакта, прогон становништва са Косова и Метохије које није албанске националности, отворена подршка међународне заједнице албанским терористима и притисци свих врста, учиниле су је императивном. На потребу упућује и неадекватно стицање демографског знања током образовног процеса, као и значај информисаности јавности у конституисању и прихватању популационе политике.

Циљ припремања, штампања и дистрибуирања „Демографског прегледа“ је коректно, сажето, јасно и континуирано обавештавање о проблемима демографског развоја и популационе политике, о ставовима и догађајима у вези са том проблематиком, о иницијативама, акцијама и резултатима. Циљ је и постизање свести о демографским проблемима, мобилизација за заустављање сада присутних негативних тенденција у демографском развоју и њихово мењање у позитивном правцу.

Намењен је државним органима и службама, представницима локалне власти, релевантним институцијама и асоцијацијама, јавним гласилима и новинарима. Јавним гласилима и новинарима да информације из „Демографског прегледа“ саопштавају, путем својих медија, у јавност и да демографску проблематику третирају на шири и потпунији начин, налазећи саговорнике за то и међу стручњацима који га припремају.

„Демографски преглед“ издаје Министарство за бригу о породици у сарадњи са Центром за демографска истраживања Института друштвених наука, Београд, док послове штампања и дистрибуције обавља ЈП „Службени гласник“, Београд. Планирано је да се у овој години припреми штампана четри броја овог својерсног информатора. На тај начин, Министарство за бригу о породици и Центар за демографска истраживања испуњавају и део задатака Програма акције Пете светске (Каирске) конференције о становништву и придружују се бројним земљама у свету које већ дуго низ година и преко оваквих билтена третирају проблематику становништва.

Уредник,
др Ана Гавриловић

Природно кретање становништва током деведесетих година

Подаци из Саопштења Савезног завода за статистику о природном кретању становништва објављеног крајем јануара 2000. указују да је прошла 1999. за Србију била година са најмањим бројем живорођене деце, највећим бројем умрлих и уједно најмањим природним прираштајем од завршетка Другог светског рата. Иако се ради о претход-

ним и делимичним статистичким подацима (не располаже се подацима за Косово и Метохију), очигледно је да су многе неповољне тенденције у области природног кретања становништва које су на просторима Србије присутне већ неколико деценија, настављене током деведесетих, и постале нарочито изражене крајем те декаде.

Неповољна демографска кретања одвијала су се у време великих друштвено-економских и политичких промена, али и у веома тешким условима под међународним економским и политичким санкцијама и сталним, више или мање отвореним претњама војном интервенцијом, које су 1999. прерасле у бруталну оружану агресију. Ефекти трагичних прошлогодишњих догађаја још увек нису, с демографског аспекта, детаљно анализирани. Мада се не располаже потпуним и коначним подацима о директним демографским последицама огромних разарања изазваних вишемесечним бомбардовањем, хиљада нових избеглица и изгнаника и изузетним погоршањем животних услова, несумњиво је, не само да је дошло до повећања смртности, већ да су присутне и последице по обим рађања (повећање броја спонтаних побачаја, али такође и намерних прекида трудноће). Битно је истаћи да ће погоршање здравственог стања народа, значајно отежани животни услови за огромну већину становништва, као и потпуно ново окружење у коме се одвија репродукција становништва Косова и Метохије битно утицати на одвијање будућих демографских процеса, и то не искључиво у домену смртности.

Рађања

Према претходним статистичким подацима у 1999. години у централној Србији је рођено 56,4 хиљаде деце. То је за преко десет посто мање живорођења него пре пет година (63,7 хиљада у 1994) и двоструко мање него пре десет година (113,1 хиљада у 1949. години). Уједно 1999. је забележен и најмањи број (9,8) живорођења на 1000 становника. Тако је већ другу годину за редом стопа наталитета испод 10 промила, што је најнижи ниво, не само у последњих неколико деценија, већ и током читавог 20. века, чак нижи него у годинама нагло смањеног наталитета током оба светска рата.

Неповољна кретања наталитета су такође присутна и у Војводини где је број живорођене деце у 1999. години износио 18,4 хиљаде, а стопа наталитета 9,4 промила. Двадесет година раније (1979) живорођених је било за преко 50% више (29 хиљада), а пет деценија раније њихов број је био више него двоструко већи (43 хиљаде деце у 1949).

Што се тиче Косова и Метохије, последњи расположиви, али и недовољно поуздани, су подаци за 1997. годину. Те године на Косову и Метохији је пријављено 42,9 хиљада живорође-

ња (19,6 на 1000 становника). То је знатно мање од просечног годишњег статистички евидентираног броја живорођене деце током осамдесетих година. Многи статистичари и већина демографа сматрају да је током деведесетих година број живорођења значајно већи. Међутим и поред непостојања веродостојних статистичких података, реалним се чине процене да је током деведесетих година на том подручју отпочео процес смањивања броја живорођења, чиме је прекинута вишедеценијска тенденција његовог повећања, изразито присутна све до краја осамдесетих година (у 1990. је рођено 55 хиљада деце или за 20 хиљада више него 1950. године - графикон 1).

Смањење броја живорођене деце је непосредна последица два чиниоца. Прво се могу навести неповољне промене у старосном саставу становништва (смањење броја жена у оптималном фертилном добу тј. старих од 20 до 34 године), присутне само на ниско-наталитетним подручјима Србије. Основни чинилац, међутим, предста-

вља даље опадање нивоа фертилитета односно смањење просечног броја деце по жени. Најновији подаци о вредности стопе укупног фертилитета упућују да је крајем деведесетих година и у овом случају достигнут апсолутни минимум. Тако је 1998. године стопа укупног фертилитета у централној Србији износила 1,47 и по први пут је сведена на ниво испод 1,5 детета по жени. У Војводини је фертилитет на нешто вишем нивоу (1,53 детета по жени), али је такође достигао послератни минимум. У односу на 1990. годину вредност стопе укупног фертилитета је 1998. у централној Србији мања за 0,27 а у Војводини за 0,16 детета по жени. И мада пад фертилитета, у европским размерама, а посебно у поређењу са бившим социјалистичким земљама, спада међу најскромније, он је у односу на промене у протекле 2-3 деценије био интензиван. Тако је у централној Србији смањење фертилитета остварено између 1995. и 1998. године веће од смањења током претходних четврт века (између 1970 и 1995).

Пример Војводине је, уколико се посматрају само те три временске тачке још драстичнији - целокупно смањење фертилитета остварено између 1970. и 1998. године је реализовано у последње три године (графикон 2).

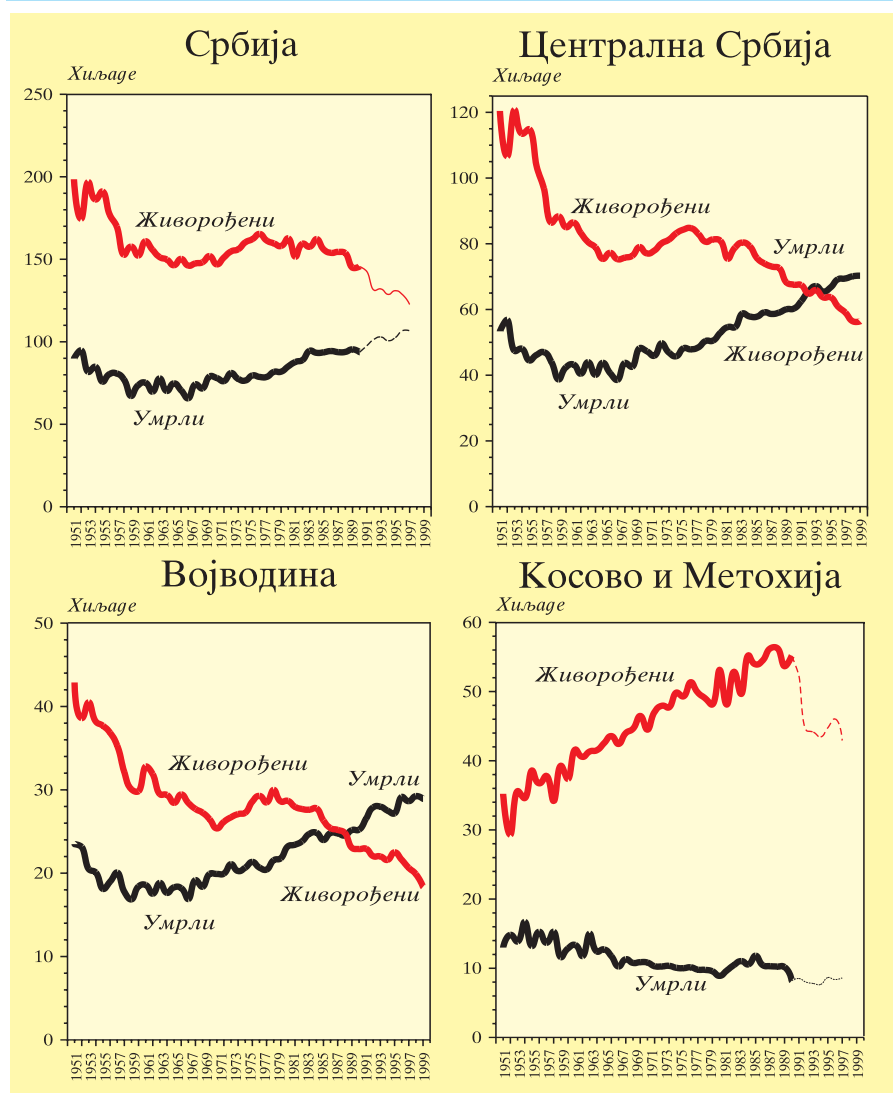
Без обзира што, због проблема у вези са потпуним евидентирањем виталних догађаја на Косову и Метохији, не постоје подаци о стварном нивоу фертилитета становништва током деведесетих година, на основу досадашњих дугорочних тенденција и скорашњих промена фертилитета становништва албанске националности у суседним земљама (Албанија, Македонија), као реалне се могу прихватити процене, да је и на том високонаталитетном подручју Србије био присутан процес опадања фертилитета. У 1990. години стопа укупног фертилитета је износила 3,59 детета по жени (у 1988 - 3,95), док се за 1997. њен ниво процењује на око 3 детета по жени (према званичним статистичким подацима стопа је износила 2,37 - графикон 2).

За последње две године се не располаже званичним статистичким подацима о нивоу рађања, међутим, с правом се може претпоставити да је због заоштравања политичке ситуације која је кулминирала отвореним ратним сукобом и огромним таласом избеглица пад наталитета био још интензивнији током 1998, а нарочито 1999. године. Ипак, Косово и Метохија је и даље типично високо фертилитетно подручје са највишим фертилитетом не само у Србији и Југославији, већ и на Балкану и у Европи.

Србија је, посматрано у целини, према висини стопе укупног фертилитета, још увек изнад европског просека и то искључиво због високог фертилитета женског становништва Косова и Метохије. С друге стране, за централну Србију и Војводину се може рећи да се налазе на самом европском просеку, али и приметно изнад нивоа фертилитета у већини бивших социјалистичких, или пак суседних земаља.

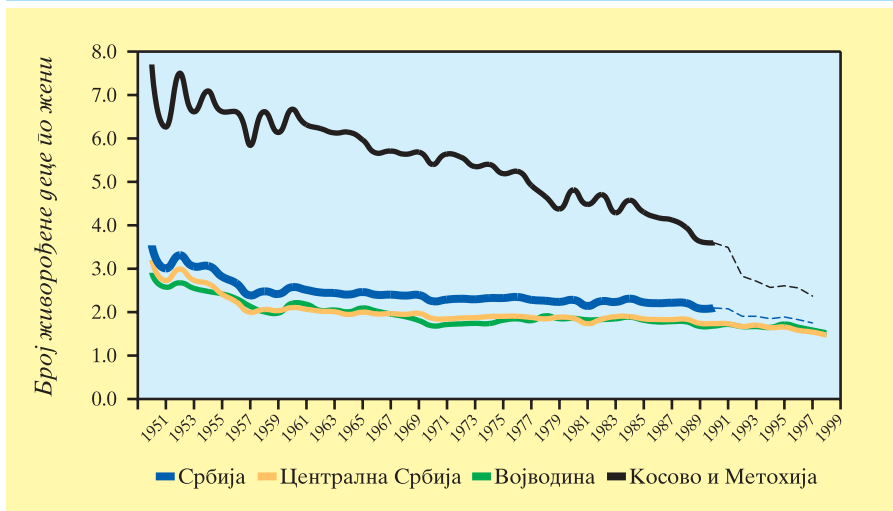
Упркос релативно повољне ситуације у односу на многе друге европске земље, ниво фертилитета у Србији не задовољава. Првенствено то је због чињенице постојања изразитих, и за европске прилике изузетно наглашених, регионалних разлика, са свим неповољним последицама не само демографске, већ и економске, социјалне, етничке и политичке природе. Такође, вишедеценијско задржавање фертилитета на нивоу недовољном за замену генерација, отежава услове за постизање повољних резултата евентуалне рехабилитације рађања. Наиме, у централној Србији и Војводини фертилитет је од 1955. године непрестано испод нивоа потребног за просту репродукцију становништва, да би током раних деведесетих година он био за око петину, а у 1998. за приближно 30% испод нивоа од око 2,1 детета по

Графикон 1 - Живорођени и умрли, 1950-1999

Напомена: Исиреквиданом линијом су представљени подаци у периоду изразите подреистрације виталних догађаја.

Графикон 2 - Стоја укујној фертилитета, 1950-1998

Напомена: Видети напомену уз графикон 1.

жени који је довољан за замену генерација. Истовремено, на Косову и Метохији фертилитет, и поред значајног смањења, још увек обезбеђује проширену репродукцију становништва.

Смртност

Као и у случају живорођења, тако и у погледу смртности деведесете године представљају изузетно раздобље у демографској историји Србије друге половине 20. века. То је условљено ванредним приликама изазваним распадом бивше СФРЈ и оружаним сукобима који су му следили, затим због оружане побуне на Косову и Метохији и због отворене агресије чланица НАТО пакта на нашу земљу. Потпуним подацима о директним ратним губицима у 1999. години се још увек не располаже, али је извесно да су жестоки оружани сукоби изазвали повећање смртности. То се статистички јасно не испољава на нивоу Републике као целине, али су промене у смртности знатно израженије на нижим територијалним целинама (насеља, општине) и код појединих етничких група, и то највише на Косову и Метохији.

Према претходним подацима СЗС, у 1999. години у централној Србији је било 70,3 хиљаде умрлих што је највећи годишњи број умрлих у периоду после завршетка Другог светског рата. Исте године у Војводини је умрло 28,9 хиљада лица или за свега око 300 лица мање од рекордне 1998. године. За Косово и Метохију се не располаже никаквим званичним статистичким подацима, како за 1999, тако и за 1998. годину, а процене указују на повећање броја умрлих у односу на годишњи просек за раздобље 1990-1997.

У централној Србији и Војводини је током деведесетих година присутна јасна тенденција повећања апсолутног броја умрлих, и још изразитијег повећања вредности опште стопе морталитета. У односу на 1990. годи-

ну, број умрлих је у 1999. повећан за око једну шестину (у централној Србији са 60,3 на 70,3 хиљаде, а у Војводини са 25,2 на 28,9 хиљада лица). У 1999. години стопа морталитета је у централној Србији достигла 12,2, а у Војводини 14,8 умрлих на 1000 становника. На оба подручја вредност стопе морталитета је изнад европског просека (11 промила), а у случају Војводине она је нешто мања него у земљама са највишим стопама морталитета (Украјина, Русија, Белорусија, Бугарска и Мађарска).

Подаци о смртности становништва на Косову и Метохији (до 1997. године) упућују на сасвим другачије стање у домену смера промена, а још више у односу на достигнути ниво опште смртности. Процене рађене на бази расположивих података указују да се током деведесетих година, а изузимајући 1998. и 1999, у тој покрајини апсолутни број умрлих свакако кретао испод 10000 лица годишње (према званичним статистичким подацима добијеним на основу пријава број умрлих је између 7,7 и 8,7 хиљада), а стопа морталитета између 3,7 и 4,3 промила. Водећи рачуна и о под-регистарцији броја умрлих, може се рећи да је тренутно најнижа општа стопа смртности, не само у Србији и Југославији, већ и у Европи, управо на Косову и Метохији. Упркос значајног пораста броја умрлих у 1998. и 1999, у погледу нивоа смртности није дошло до промене места Покрајине у Србији, а вероватно и у ширим европским оквирима.

Веома изражене регионалне разлике у нивоу стопе морталитета су у највећој мери последица потпуно различите старосне структуре становништва централне Србије и Војводине, с једне стране, и Косова и Метохије, с друге, а не толико разлика у нивоу смртности по старости и полу. Интензиван и континуиран процес демографског старења, који је присутан на

нисконаталитеним подручјима, условио је високе и стално растуће стопе морталитета и то при стагнантној или чак опадајућој смртности по старости. С друге стране, млада старосна структура становништва Косова и Метохије (око 45% су лица млађа од 20 година, док је удео старих готово троструко мањи него у централној Србији и Војводини), уз истовремено значајно смањење смртности по старости резултирали су веома ниским општим стопама морталитета.

Током деведесетих година, код већине старосних група, с изузетком појединих кохорти и то у временски врло ограниченом периоду, дошло је до смањења смртности. Уколико се смртност по старости посматра и по полу, тада за Србију, као и сва три њена велика подручја важи законитост да жене мање умиру од мушкараца.

Ниво и смер промена смртности по старости директно одређују и дужину очекиваног трајања живота као синтетског показатеља смртности становништва. У Србији је према апроксимативним таблицама смртности за 1997. годину очекивано трајање живота при живорођењу за мушко становништво износило 69,9 година, а за женско 74,7 година. То упућује да је у односу на 1991. годину забележено продужење очекиваног трајања живота, и то за оба пола (1,3 године за мушкарце и само 0,2 године за жене).

У поређењу са европским просеком (без Русије) Србија заостаје код мушког једну годину, а код женског становништва четири године. Бројне су земље где је средње трајање живота дуже, па и знатно дуже него у Србији. Али, бројне су и земље у којима је очекивано трајање живота ниже. Ова констатација се пре свега односи на мушко становништво, док се у погледу очекиваног трајања живота жена само неколико земаља (пре свега Русија и Украјина) налази иза Србије.

И поред релативно задовољавајућих резултата, пре свега имајући у виду објективне услове, нагло повећање смртности почетком 2000. године, које се не може приписати само великој епидемији грипа, наводе на закључак да продужетком кризе треба очекивати све заостренији наставак неких раније примећених неповољних трендова.

Природни прираштај

Стално смањење броја живорођене деце уз истовремено повећање броја умрлих довели су да је деведесетих година у Србији присутна појава престаног смањења обима природног прираштаја становништва. Према последњим, и због Косова и Метохије, недовољно позданим подацима, у 1997. години је број живорођених био за 15,9 хиљада већи од броја умрлих. У поређењу са 1990, природни

прираштај је смањен на приближно трећину. Уједно, деведесете године су раздобље са најмањим обимом природног прираштаја у другој половини 20. века, а 1997. година у којој је он први пут сведен на испод 20 хиљада становника. За 1998. и 1999. се не располаже подацима о природном прираштају становништва на нивоу Србије као целине, али се са сигурношћу може рећи да је процес његовог смањивања настављен и то до нивоа који је незнатно изнад нултог природног прираштаја.

У Србији су, током 1990-их година и даље, присутне а може се рећи да су у извесном смислу постале још наглашене познате демографске регионалне разлике. Наиме, почев од 1992. године позитивни природни прираштај се искључиво остварује на Косову и Метохији, док је он у централној Србији (од 1992) и Војводини (од 1989) стално негативан. На Косову и Метохији је почетком деведесетих година природни прираштај према пријављеним виталним догађајима износио око 45 хиљада становника, да би се касније стабилизовао на нивоу од око 35 хиљада годишње (реално је био знатно већи). С друге стране, на нископородителним подручјима се разлика између броја живорођених и умрлих непрестано повећавала, па је 1999. године достигнут послератни

гативног природног прираштаја становништва Војводине (-5,4 промила) је међу највишима у Европи.

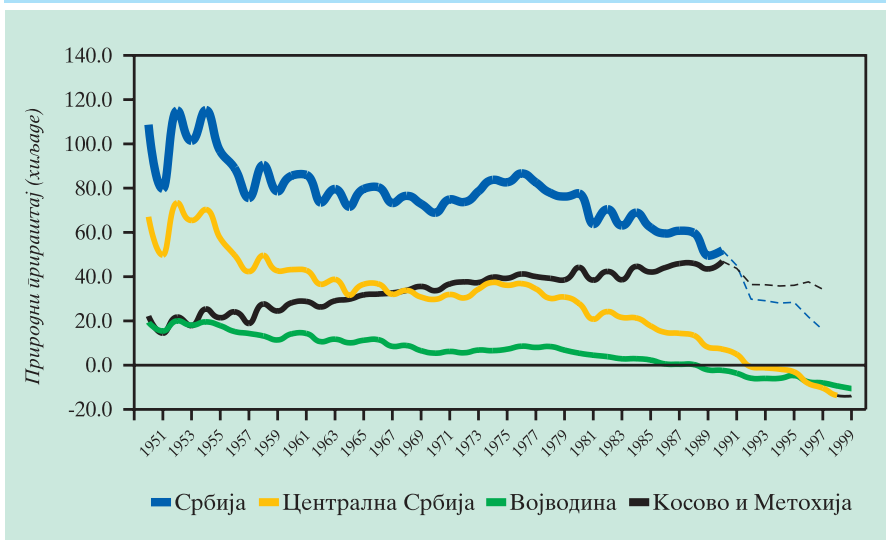
Негативне тенденције у природном кретању становништва Србије током деведесетих потпуније се сагледавају преласком са агрегатног на нижи ниво посматрања, односно ниво насеља. Мада овај вид анализе има ограничења уопште, а поготово у условима непотпуног обухвата виталних догађаја становништва албанске националности, резултати су индикативни.

У Србији је 1991. године од укупно 6150 насеља у свега 2522 (41,0%) број рођених био већи од броја умрлих. До 1997. број насеља са позитивним природним прираштајем је смањен за 422 (на 2100 насеља што је 34,1% укупног броја насеља), док је истовремено повећан број насеља са негативним (са 3039 на 3427) и нултим (са 589 на 626) природним прираштајем. Ситуација је још алармантнија ако се зна да у 1997. у готово сваком петом насељу

Насеља без позитивног природног прираштаја, 1997.

Графикон 3 - Природни прираштај, 1950-1999

Напомена: Видети напомену уз графикон 1.

рекорд у обиму негативног природног прираштаја. Нарочито неповољна је ситуација у Војводини, због веће дужине периода са негативним природним прираштајем (од 1989), као и због интензивнијег повећања његовог обима (у 1999. је износио -10,6 хиљада). На 1000 становника стопа не-

(18,6%) није рођено ниједно дете, док је у 1991. години то био случај у сваком седмом (14,0%).

У простору централне Србије број насеља са позитивним природним прираштајем у 1997. години у односу на 1991. смањен је за 262 (са 1098 на

836), у Војводини је више него преполовљен (са 138 на 35), док је најмање смањење на Косову и Метохији (са 1260 на 1185 или за 75 насеља).

Истовремено, на сва три подручја повећан је број насеља без позитивног природног прираштаја. У централној Србији њихов број је повећан са 3138 на 3402 (или за 264). На овом простору, повећан је и број насеља без живорођене деце (за 222 насеља) тако да, 1997. године, у 989 насеља (готово сваком четвртном) није регистровано ниједно живорођење. На простору Војводине број насеља са негативним или нултим природним прираштајем повећан је са 328 на 413. У тој покрајини у 1997. години, у 15 насеља није било живорођене деце. Најмање повећање броја насеља без природног прираштаја становништва је забележено на простору Косова и Метохије, јер је та појава на том простору карактеристична искључиво за насеља са становништвом српске и црногорске националности. У 1997. години регистровано је 101 насеље са негативним природним прираштајем, што је у односу на 1991. повећање за 30 насеља.

Горан Пенев и Рагослав Стевановић